

מבאיון לשודוק ומשודוק לבאיון – על מחזורים וגלגוליהם

משה בר־אשר

א

רק מעטים יודעים כיום שבשתי ערים בדרום-מערב צרפת – בורדו ובאיון – ישבו במאות השנים האחרונות צאצאים של האנוסים שבאו מספרד ומפורטוגל בגלים שונים החל באמצע המאה ה־11.¹ במאות הראשונות הם נתכנו 'סוחרים פורטוגלים' או 'נוצרים חדשים'. רק בסוף המאה הי"ז התחילו לשוב ליהדות בגלוי; באופן רשמי הדבר נעשה בראשית המאה הי"ח, משהעניק מלך צרפת, בשנת 1723, לינוצרים החדשים את הזכות לקיים את יהדותם בגלוי. פרטים חשובים על שתי הקהילות הללו ועל קהילות קטנות שישבו בסמוך לבאיון הגיעו לידיעת העולם היהודי בזכות סיוריו של החיד"א בהן בשנות החמישים ובשנות השבעים של המאה הי"ח (תיאורי סיוריו כלולים בחיבורו הנודע 'מעגל טוב השלם').²

מאז המהפכה הצרפתית נתחוללו שינויים מפליגים באופיין של הקהילות, יהודים רבים עקרו את מקום מושבם לערים אחרות בצרפת, ויש מהם שהתבוללו בחברה הנוכרית. בין שתי המלחמות, ובמיוחד לאחר מלחמת העולם השנייה, שקעו הקהילות הללו שקיעה כמעט גמורה. הן נשתקמו במידת מה בשנות השישים בעקבות בוא גלי ההגירה של יהודי צפון אפריקה לכל צרפת ובכלל זה לבורדו ולבאיון, אבל רוב קווי הייחוד הקודמים של הקהילות נעלמו (אם כי בבורדו קיבלו על עצמם יהודי צפון אפריקה להמשיך לקיים את נוסח התפילה של יהודי בורדו, לרבות שימור חלקי של מנגינות התפילה). המחקר ההיסטורי נתוודע לקהילות הפורטוגלים בזכות כמה עבודות חשובות, הבולטות

* המאמר הזה נתפרסם ב'הצופה' בגליון ערב ראש השנה תשנ"ז במדור 'עיתורי סופרים וספרים' עמ' 1. ביקשנו מפרופ' בראשר למסור לנו אותו לפרסום מחדש (בתוספת הרהבות) בגליון זה של פעמים העוסק בפזורה הפורטוגלית. אנו מודים למחבר על היענותו (העורך).

1 הנוסח המתפרסם בזה וזה לזה שהתפרסם ב'הצופה' למעט תיקונים מזעריים. כפרסום הראשון כן פְּנָה, הוא מכון להביא את הסיפור המוצע בו לידיעת ציבור רחב (וראה הערה 6 להלן). אך הוספתי כאן הערות בשולי העמודים להרחבה ולהשלמה לקהל קוראי פעמים (מן הסתם, בדרך זו גם תיעצר רציפות הקריאה...), וכן הוספתי את סעיף ח הכולל את מצבת הקבורה של בני הזוג פיריר.

2 וראה עתה י" קפלן, הפזורה הספרדית המערבית, ספריית האוניברסיטה המשודרת, תל-אביב תשנ"ה (1994), עמ' 44-48.

שבהן בדור האחרון הן עבודותיהם של פרופ' ג'ראר נהון ושל פרופ' שמעון שוורצפוקס. נהון פרסם תעודות, מצבות קבורה ומחקרים על קהילות באיון ועל הקהילות בעיירות הקטנות הסמוכות לה,³ ושוורצפוקס פרסם את פנקס קהילת בורדו שזמן המאה הי"ח.⁴ שניהם הצביעו על הזיקה לקהילות אחרות של צאצאי האנוסים וראש לכולן אמסטרדם, וכן לקהילת ליורנו באיטליה ולארבע ערי הקודש בארץ-ישראל. ואולם מעולם לא נעשה מחקר על מסורות התפילה והמנהגים של בני הקהילות הללו ואף לא על מסורות הלשון שהילכו בפי בניהן. בשנתיים האחרונות נפתחו בפנינו אפיקים חדשים בכיוונים אלה.⁵ במקום זה יסופר סיפורם של מחזורי תפילות מבאיון,⁶ מחזורים שיש בהם כדי להאיר את הצדדים הלא ידועים בתולדות הקהילות שזה עתה הזכרנו.

ב

בחודש אלול תשנ"ד נסענו, רעייתי נחמה ואני, לביקור ראשון בבורדו ובבאיון. בבורדו לא שיחקה לנו השעה, ומגעי עם היהודים שם לא צלחו אלא בביקורים אחרים. לעומת זאת, בבאיון ביקרנו בבית הכנסת ובבית העלמין היהודי ונפגשנו עם חמישה מצאצאי

- 3 רשימת פרסומיו של ג' נהון גדולה ומגוונת. הקורא העברי מופנה בזה למאמרו, 'האנוסים בצרפת במאות הטז-היח', תרבות והיסטוריה לזכרו של פרופ' אינו שקי, בעריכת י' דן, ירושלים תשמ"ז, עמ' 185-210; 'היהדות הספרדית בצרפת מ'נוצרים חדשים' ועד לאומה היהודית הפורטוגלית', מורשת ספרד, בעריכת ח' ביינארט, ירושלים תשנ"ב, עמ' 640-663. וראויים לתשומת לב מיוחדת שני ספריו: G. Nahon, *Les 'Nations' juives portugaises du Sud-Ouest de la France Métropoles et périphéries sefarades* (1684-1791) — Documents, Paris 1981 *d'Occident etc*, Paris 1993
- 4 S. Schwarzfuchs, *Le registre des délibérations de la Nation juive portugaise de Bordeaux (1711-1787)*, Paris 1981
- 5 בשישה מאמרים שכתבתי מתפרסמים מקורות ונידונים ענייני לשון שונים. הרי הם כסדר כתיבתם: 'מחזור קהילת באיון (בדרום מערב צרפת) בתעתיק לכתיב הצרפתי', מסורות ט'-יא ספר היובל לגדעון גולדנברג, ירושלים תשנ"ז, עמ' 3-19 (להלן מחזור באיון); 'על המרכיב העברי בלשונות הדיבור של צאצאי האנוסים בדרום-מערב צרפת', מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ז עמ' 457-480 (להלן המרכיב העברי); 'הגיית הצד"י במסורתם של יהודי דרום-מערב צרפת', מענה לשון לעשרת צבי (ספר היובל למ"צ קדרי), בעריכת ש' שרביט, הוצאת אוניברסיטת בראילן רמתגן [בדפוס] (להלן הגיית הצד"י); 'היסוד העברי בפנקס תפילות מביאריץ שבדרום-מערב צרפת' [=Revue européenne REEH d'études hébraïques] כרך 1 [בדפוס] (להלן פנקס ביאריץ); 'כתביד של בְּקֻשׁוֹת למוצאי שבת מבאיון – הטקסטים והלשון', אשל באר-שבע, ה, שי להדסה בעריכת י' בןטולילה, [בדפוס] (להלן כתביד הבקשות). 'תהלים א-ד בתעתיק לצרפתית מתוך מחזור באיון ליום הכיפורים', דברי הכנס המדעי העברי האחד עשר מטעם ברית-עברית עולמית, אוניברסיטת הסיניקי תשנ"ד (1994), ירושלים תשנ"ז (בדפוס). ענייני לשון הנרמזים כאן כלאחר יד נידונים במחקרים אלה.
- 6 במאמר 'מחזור באיון' הערה 29 התחייבתי לאמור: 'במקום אחר יסופר סיפור חשיפת זהותו של מעתיק המחזורים יצחק פיריר, זיהוי מקום ישיבתו בשנת 1905 ושאר ציוני דרך בתולדות חייו'. כתיבת הסקירה הזאת באה לפרוע חוב זה.

היהודים הפורטוגלים שם. כשעתיים לפני שסיימנו את ביקורנו ביקשנו לשוב לבית הכנסת כדי לראות בחדר העלייה של המשרד את קופסות הספרים המיועדים לגניזה. רב הקהילה אז, רבי אברהם חרוש, ומזכירה, מר בן־מרגי, אמרו לנו שכל מה שנמצא בגניזה עומד לרשותנו, ואנו יכולים ליטול כל פריט שיישא חן בעינינו. אלא שקופסה אחר קופסה גרמה לנו מפח נפש; לא היו שם אלא חומשים בלויים וסידורים ומחזורים קרועים, כולם מחוסרי עניין. כאשר עמדנו לצאת מצאה רעייתי בקופסה אחת ארבע מחברות קטנות והושיטה לי אותן. ראיתי מיד שהן נושאות מספרים עוקבים 1, 2, 3, 4 וכוללות במאה עמודיהן את מחזור התפילה לראש השנה, כשהוא מתועתק כולו לכתב לאטיני לפי כללי הכתיב הצרפתי;⁷ ההנחיות למתפלל כתובות כולן, כצפוי, צרפתית. בעמ' 1 כתובה כותרת בעברית ('ראש השנה' אלו הן המילים העבריות היחידות במחזור)⁸ ובצרפתית ('תפילות לראש השנה'), ואחריהן באה הקדשה בשלוש שורות, וזה לשונה:

לרעייתי היקרה
שודוק, 15 במאי 1905
[חתום] י' פירר

עמ' 2 ריק ובעמ' 3-100 באה התפילה לראש השנה: ערבית, שחרית ומוסף. כלולים כאן המזמור לראש השנה (תהלים פ"ד), חלקים מתפילות הקבע והפיוטים. בעיקרו של דבר נוסח המחזור תואם את הנוסח הידוע ממחזורים שנדפסו בצרפת וחוצה לה בשביל קהילות הפורטוגלים (כלול בו למשל הפיוט 'יענה בבור אבות'⁹). אך מצויים גם מצויים לא מעט ייחודי נוסח שאולי יש בהם עניין, כגון בפיוט 'אחות קטנה': המחזור גורס (בתעתיק כמובן) 'זְמֶרָה שבת'¹⁰ במקום 'זְמֶרָה שבת' שבנוסח המהלך; 'תחל שנה ומברכותיה'¹¹ במקום 'תחל שנה וברכותיה'; בתפילת 'נשמת כל חי' מצוי הנוסח 'ורוב רובי רבבות'¹² ולא 'רַבֵּי רבבות'. אך העיקר הוא שהמחזור נתן לנו קריאה רצופה של טקסטים רבים, שמהם ניתן ללמוד את מסורת הקריאה של העברית בבאיון ובבורדו, מסורת שלא תוארה מעולם. למי שאינו קרוב אצל ענייני לשון דִי שנוכיר שבולטות כאן

- 7 תיאור קצר של המחברות ופרסום של שלושה קטעים מן המחזור הזה כלולים במאמרי 'מחזור באיון, סעיפים 7-11.
- 8 ליתר דיוק מופיעה עוד מילה אחת מוקפת סוגריים למחיקה (יהוה) בראש עמ' 14, ככותרת לפיוט Adonai yom léra égnor térina 'ה' יום לָךְ אֶעֱרָךְ תַּחֲנֶה, שהיה נאמר בבאיון ביום השני של ראש השנה.
- 9 פיוט זה (המודפס גם במחזור 'זכור לאברהם' ליום הכיפורים) היה נאמר ועודנו נאמר גם בקהילת פאס במרוקו ובקיבוצים אחרים בראש השנה.
- 10 Zimra chabbat (ראה 'מחזור באיון' סעיף 10 עמ' 10); יושם נא לב שאין ביטוי בתעתיק לה"א של זְמֶרָה (ראה שם סוף סעי' 16).
- 11 Tafel chana oumibirfotéha (ראה המקום הנרמז ראשונה בהערה 10); העתקת החי"ת והכ"ף בִּי־נִידוֹנָה שם בסעיפים 19-21.
- 12 vérob roubé rébabot (בעמ' 18 בכתב היד).

Chant de la Néhila.

— Refrain — El nora gnalila (bis)
Ampti lanou mériła
Bechagnat anignéla.

1:

Noite mispar kéroekim
Liia gnayin nossehim
Cunecalédim béila
Bechagnat anignéla.

Refrain.

2:

Choférim liia nafcham
Noie fighnam véraracham
Viamshaim mériła
Bechagnat anignéla.

Refrain.

3:

Eyie-lahaim l'éssira

הַגִּיט הַיְצִירָה

Prières

de

Nouvel An.

A ma femme Aëria
Chaudoc, le 15 Mai 1905
E. Dreyfus

מימין: השער למחזור ראש השנה; משמאל: הפיוט 'אל נורא עלילה' מתוך המחזור ליוס'ה הכיפורים (הצילום מוקטן)

ההגיות של העי"ן כעיצור אנפי, כגון ינקוב (יעקוב) וגוונים נוספים במימוש הזה.¹³ השין מובחנת מן הסמ"ך, אבל עדיין מצויים עקבות של ההגייה הקודמת מן התקופה הפורטוגלית-הספרדית של מימושה כסמ"ך.¹⁴ בהגיית הצד"י רווח המימוש המשמש בפנינו כיום (מעין צירוף של תי"ו וסמ"ך בלי חציצה ביניהן), אבל גם המבטא הקודם של הצד"י כסמ"ך מצוי בתעתיקי הסידור.¹⁵ בכלל, המעבר מספרד ופורטוגל אל צרפת

13 המילים 'הַיְצִירָה לְאֵלֵי יַעֲקֹב' (תהלים פא ב) מתועתקות: arignou lélohé Yanacob ונמצאו רואים שהעי"ן מתועתקת בשתי דרכים: א) n (בשם יעקב) כלומר כעיצור האפי-מכתשי [n], היינו עי"ן=נו"; זו דרך המיעוט בתעתיקים שבמחזור, אבל יש לה אחיזה רבה בתיעוד אחר שיש בידי (לרבות טקסטים מוקלטים מפי קוראים בני בורדו ובאיון, וראה הערה 18 להלן). ב) הסימן gn הידוע לידועי צרפתית מכון להביע את מימוש העיצור האפי-החפי [ŋ]; זו דרך הרוב במחזור ובטקסטים אחרים. (וראה 'מחזור באיון' סעיפים 22-23, וכן 'כתביד הבקשות' סעיף 23; ועדיין הדברים מצפים להרחבה).

14 למשל המילה פְּנִשְׁרִי (בצירוף פְּנִשְׁרֵי שְׁמִים' שבתפילת 'נשמת כל חי') מתועתקת quenisé (עמ' 18 בכתב היד). וראה גם ה'מרכיב העברי' סעיף 28 עמ' 472 וסעיף 37 עמ' 477.

15 לענין זה הוקדש המאמר 'הגיית הצד"י'. במחזור אנו מוצאים גם yetsir - יציר, tsidcat - צִדְקָת, éréz - אֶרֶץ וזו דרך הרוב, וגם misrayim - מִצְרַיִם, gnassatam - גְּצָתָם (ראה שם סעיף 10). השימוש ב'ss (במילה האחרונה ובשכמותה) מוכתב מכללי הכתיב הצרפתי המחייבים להעתיק את ההגה s בין שתי תנועות באמצעות s כפולה, שכן s אחת במעמד זה נהגית z. ואכמ"ל.

והמפגש עם בני קיבוצים יהודיים אחרים (לרבות בני אשכנז)¹⁶ נותנים אותותיהם במסורת הלשון של בני דרום מערב צרפת. (נושאים אלה ואחרים תוארו לאחרונה בשורת המאמרים שכתבתי על מסורות יהודי דרום-מערב צרפת).¹⁷

ג

מיד עם מציאת המחזור הטרידו אותי שתי שאלות העולות מנוסח ההקדשה: היכן נמצא המקום שודוק, ששם נכתב המחזור, ומיהו אותו 'י' פיריר שכתבו? כל שיחות הטלפון הרבות ששוחחתי עם אנשי המקום בסוף אלול תשנ"ד ובמהלך חודש תשרי תשנ"ה לא העלו דבר. רק כאשר שבתי לבאיון בראשית מרחשוון תשנ"ה התחילו התעלומות להיפתר. כאשר חקרתי את בני המקום אם הם הכירו מישהו בשם 'י' פיריר שהיה קרוב לבית הכנסת, איש לא ידע לומר לי דבר, אבל אחד מהם הזכיר את ארתור פִּירִיר הקומנדן (רב סרן בצבא הצרפתי), והיו רבים שציינו את הקומנדנט (אשתו של הקומנדן), ובשמה המלא, מרגריט פיריר. היו שידעו לומר שהיתה מקורבת מאוד לבית הכנסת. פרט זה לא יכול היה לקדם אותי הרבה, אבל נתתיו אל לבי והמשכתי בחיפושיי.

בביקורי בביתו של ז'אן קלוד גומזוואו, מראשי קהילת באיון וצאצא למשפחה היושבת באזור מאות בשנים, הוא פתח בפניי קופסות של מוצגים מתולדות יהודי באיון שאסף בשנים האחרונות (מתוך כוונה להקים מוזיאון יהודי במקום). באחת הקופסות משכה את עיניי מחברת שהזכירה לי את ארבע המחברות הנ"ל הכוללות את המחזור לראש השנה. משדפדפתי בה נתברר לי שמדובר במחברת אחות ממש של ארבע המתברות הנזכרות והיא כוללת במאה וששה-עשר עמודיה את המחזור ליום הכיפורים, באותו כתב ובאותה שיטת תעתיק ממש של המחזור לראש השנה. להפתעתי, מצאתי כתוב בעמ' 31, אחרי תפילת ערבית ליום הכיפורים, את דברי החתימה (בצרפתית):

שודוק, 12 ביוני 1905

[חתום] קפיטן 'י' פִּירִיר

דבר ברור הוא שכל קומנדן ('רב סרן') היה תחילה קפיטן ('סרן'); כך נחשפה בפניי זהותו של הכותב 'י' פִּירִיר, כלומר בעלה של אותה מרגריט פיריר שנתכנתה הקומנדנט (אחר כך יתברר ש'י' פיריר וארתור פיריר הוא אותו אדם). ואם היה עוד ספק, באה מחברת נוספת שמסר לי מר גומזוואו במהלך הערב וביטלה אותו כליל; המחברת הנוספת כוללת בשלושים ואחד עמודיה הכתובים את התפילה לליל שבת מתועקת באותה

16 למשל, יהודי מכונה בפי בני בורדו ובאיון yat שהוא גלגול מן yad של יידיש. ובעיקר יש לציין שמצינו עקבות מן ההגייה האשכנזית בעברית שבפיהם. אבל אין כאן המקום לעסוק בזה.

17 ראה הערה 5 לעיל.

שיטת תעתיק, ¹⁸ אך בכתיבת יד שונה; בעמוד האחרון מצאתי את החתימה:

באיון, 12 ביוני 1941

זיכרון חביב

[חתומה] מרגריט פיריר

משמע, שני המחזוריים נכתבו בידי בעלה בשנת 1905 בשודוק, והיא העתיקה בעצמה (מכתב יד של בעלה שדהה או נקרע?) את הסידור לליל שבת, בבאיון, בשנת 1941. למחרת בבוקר ביקשתי ממוכיר הקהילה לתת לי לעיין בפנקס הקבורה של העיר. לאחר דפדוף קצר מצאתי את רישום פטירתם וקבורתם של ארתור פיריר ומרגריט פיריר, ושמתי פעמי אל בית העלמין של באיון לשורה 38. רב הקהילה ושני אנשים נוספים שנילוו אלי הצטרפו לאיתור הקברות. מצאנו שיצחק (או בשמו המלא יצחק ארתור) פיריר, הקומנדן, ורעייתו מרגריט רבקה פיריר קבורים בקבר אחד; חלקה העליון של המצבה מוקדש לבעל, וחלקה התחתון לאשתו. הוא נולד בשנת 1863 ונפטר בשנת 1934, והיא נולדה בשנת 1873 ונפטרה (הרבה שנים אחרי בעלה) בשנת 1968; ואכן אין פלא שאנשים רבים עדיין זכרו אותה בראשית תשנ"ה [1994] (אבל לא את בעלה) וידעו לספר שהיתה באה בקביעות לבית הכנסת בכל שבת ובכל חג, וזמרת את התפילות מתוך מחברות. מאחר שהם נפטרו בלא ילדים (ומסתבר שגם יתר בני משפחתם לא הותירו צאצאים) היו חסרים נתונים רבים עליהם, אבל המצבה סיפקה כמה מהם. כל הטקסט הכלול בשני חלקי המצבה כתוב צרפתי וזולתי כמה מילים עבריות בחלק המוקדש לבעל, ואלו הן: 'הישיש והנכבד נעים זמירות ישראל' (התואר 'נעים זמירות ישראל' משמש במצבות של חזנים לא רק בבורדו ובבאיון).

ד

גם לאחר שנחשפה זהותו של כותב המחזוריים לימים הנוראים, שהוא גם בעלה של כותבת הסידור לליל שבת, נותרו פרטים עלומים רבים בתולדותיו ואלה נודעו רק במועד מאוחר יותר. אבל עדיין הייתי מוטרד בשאלת זיהוי מקום הכתיבה של שני המחזוריים: שודוק. מצבתו של י"א פיריר היתה לי לעזר רב, שכן צוינו בה פרטים חשובים מחייו: היותו קומנדן ומפקד גדוד בצבא הצרפתי וכן בעל עיטור לגיון הכבוד.¹⁹

18 יש מעט הבדלים בין פרטי התעתיקים בסידור שלה למחזוריים של בעלה. הבולט בהם הוא התרבות של התעתיק ה לעיין בסידור, כגון: Amar ribi Elnasar – אַמַר רִבִּי אֶלְעָזָר (עמ' 6 של הסידור). יושם נא לב גם לקריאה רִבִּי (ולא רִבִּי).

19 ראה נוסח המצבה להלן בסעיף ח.

מששבתי לפריס ביקשתי לראות שמא אוכל להיעזר בשירותי הלשכה להענקת עיטורי לגיון הכבוד או בתיקו האישי של י"א פיריר בארכיב הצבא הצרפתי בארמון ואנסין, אבל היו לרשותי רק כמה שעות פנויות בערב שבת לפני שובי ארצה ביום א'. בעזרתו של ידידי מר פייר לינארד, מנהל המכון למדעי היהדות של ראטיסבון בירושלים שהיה באותה עת בפריס קיבלתי מיד את תיקו האישי של פיריר בארכיב הצבא הצרפתי. במסמך הראשון בתיק מצוי טופס הגיוס שלו מראשית שנות השמונים של המאה הי"ט, אף כלולה שם תעודת הלידה שלו ובה צוינה העובדה שאביו, יוסף סילבאן פיריר, היה החזן הראשי של בית הכנסת בבאיון. בדף המעקב, המפרט את מקומות שהותו במהלך שירותו בצבא, מצאתי כתוב שבשנת 1905 הוא עשה במחנה של הצבא הצרפתי במחוז קושאנסין שבדרום הודו סין (וייטנאם של היום).²⁰ מכאן הדרך היתה קצרה לאתר את מקומה של שודוק,²¹ הלוא היא עיר על גדות נהר המקונג בדרום הודו סין; היה שם מחנה צבאי גדול של הצבא הצרפתי הקולוניאלי, ובו כתב יצחק ארתור פיריר את המחזור לראש השנה במאי 1905, וליום הכיפורים ביוני 1905.²²

על המחזור לראש השנה כתוב, כאמור, שהוא נכתב בשביל אשתו. כלום היא ישבה עמו שם במחנה וביקשו להתפלל יחד, ולפי שלא ידעה, כנראה, לקרוא עברית הוא תיעתק לה (או שמא העתיק מכתב יד של אדם אחר?)²³ את המחזור באותיות לאטיניות לפי כללי הכתיב הצרפתי, או שמא כתבם בשודוק (כמה חודשים לפני ראש השנה ויום הכיפורים) ושלחם אליה לבאיון?²⁴ בין כך ובין כך, הלוא דבר הוא שיהודי, קצין בצבא הצרפתי, יושב בבסיס צבאי רחוק אלפי ק"מ רבים מקהילתו ומקדיש מזמנו להעתיקת מחזורי התפילה לימים הנוראים. משמע, מצויים היו באמתחתו מחזורים שנטל עמו לכל מקום שהוא הלך. ובזכותו נמצאנו למדים גם פרק חשוב במנהגי תפילותיהם של יהודי בורדו ובאיון בגדולות ובזוטות (נוכיר כדוגמה פרט קטן: בקריאת פיוט העקדה 'עת שערי רצון', שהיה נקרא לפני תקיעת שופר בראש השנה, השתתפו הרב, החזן והתוקע בלבד. הם קראו בזה אחר זה מקבץ אחרי מקבץ של שלושה בתים). ובעיקר, בזכותו נחשפת בפנינו מסורת הלשון על כל גווניה וניתן כיום לתאר אותה תיאור מלא.

20 ליתר דיוק, כתוב שם שהוא שרת ושהה בקושאנסין מ-22 באוקטובר 1904 עד 31 באוקטובר 1905.

21 לכל אורך המאמר הבאתי את התעתיק שודוק (ובניקוד שודוק=Chaudoc) על פי הגייתו בצרפתית; בפי בני המקום הוא נהגה מעין čawdok (צ'אודוק).

22 ואולי לא מיותר לציין שחתימתו של י' פיריר, המתנוססת בגיליון השורות שלו, זהה להפליא לזו שנמצאת בשני המחזורים כמצויין לעיל.

23 כיום יש בידי מצבור של ראיות שיי"א פיריר העתיק את מחזוריו מכתבי יד של מישהו שקדם לו. ועוד תבוא השעה להראות את הדברים.

24 בתיקו הצבאי של פיריר אין נתונים שיתנו מענה לשאלה הזאת. כמה קציני צבא בפאריס אמרו לי שנסוהיהם של קצינים צרפתיים נילוו אליהם לעתים קרובות בימי שרותם בנכר. אבל מידע זה לבדו אין בו כדי להבהיר אם בשנת 1905 ישבה הגב' פיריר עם בעלה בשודוק.

בזה לא תם הסיפור. בחודש שבט תשנ"ה נסעתי לבורדו ונפגשתי עם שישה מצאצאי האנוסים. בביקור בביתו של מר ז'ילבר ליאון התברר לי שהגיעה לידי ספרייה נכבדה מבאיון. זו היתה ספרייתו הפרטית של מ' סאלזידו, שהיה אחד מנכבדי קהילת באיון לפני עשרות בשנים. רוב הספרים הם ספרים יהודיים שנדפסו באמסטרדם או בפריז (ובמקומות אחרים), חלקם כתובים ספרדית וחלקם צרפתית. סקרתי את הספרים בזה אחר זה ולא מצאתי דבר מיוחד שימשוך את לבי. מששאלתי את מר ליאון שמא יש בידי חומר אחר שלא בדפוס, הוא נזכר שיש באוסף סאלזידו תיק ובו כמה מחברות, אבל מעולם לא טרח לבדוק אותן ואינו יודע מה יש בהן. משפתח לי את התיק גיליתי לתדהמתי, שהיו בו שבע או שמונה מחברות הנראות לי מוכרות, כולן בכתב ידו של י"א פיריר, כמה מהן אחיות תאומות ממש של המחברת הכוללת את המחזור ליום הכיפורים, כלומר העתיק את כולן העתקה אחת בהשתמשו בנייר פחם. ועם אלה היו גם העתקות אחרות למחזור לראש השנה במחברות בגודל אחר, אך בנוסח זהה (לרבות השגיאות)²⁵ למחזור הכתוב בארבע המחברות הנזכרות. מסתבר שפיריר, שהיה בקי בנוסח התפילה ואף נתברך בכתב נאה במיוחד, סיפק לרבים מבני קהילת באיון (שלא ידעו לקרוא עברית ולא יכלו להתפלל מן המחזוריים המודפסים) מחברות ובהן נוסח מתועתק של התפילות לימים הנוראים. אלה התגלגלו מיד ליד, ועותקים מהן הגיעו עמי גם לירושלים.

בחודש תמוז תשנ"ו נפגשתי עם החוקרת הצעירה אן אוכמאנו, הכותבת את תולדות הקהילות היהודיות בבאיון וביאריץ מאז הקמת הסנהדרין בימי נפוליאון ועד ערב מלחמת העולם הראשונה (1808-1913).²⁶ בעזרתה השלמתי פרטים נוספים בתולדות משפחת פיריר. מתברר שאבי המשפחה הגיע בחוסר כול מאמסטרדם לבאיון סמוך לשנת 1780 כדי לחפש פרנסה. מאז נשתקעה המשפחה בבאיון והיכתה בה שרשים. יוסף סילבאן פיריר, אביו של יצחק ארתור פיריר, היה לחזן הראשי בקהילת באיון במחצית השנייה של המאה הי"ט. אחר חגיגת בר המצווה של הנער י"א פיריר, הוא נשלח על ידי אביו ללמוד עברית וחזנות בבית המדרש לרבנים בפריס. בהיותו בן עשרים בקירוב התגייס לצבא הצרפתי ושירת בו עד שנת 1919. עם זאת, מן המחזוריים שלו אנו למדים שהגיוס

25 למשל גם בהעתקה הראשונה וגם בהעתקה המאוחרת מצינו: qui chor guamar — פי שד גמר; כלומר הדל"ת של שד הועתקה בטעות רי"ש. ויש שם שגיאות כיוצא בזאת ושגיאות אחרות.

26 נזכיר כאן את מאמרה המצוין על אודות בניית בית הכנסת בביאריץ במפנה המאות הי"ט והכ'. ראה A. Oukhemanou, "Le temple de Biarritz 1895-1904", Bulletin du Musée Basque 141, 3e Periode N° 119 (1955) pp. 123-138. צניינים רבים מסדרי התפילות בבית הכנסת של ביאריץ נסקרו ונידונו במאמרי 'פנקס ביאריץ'.

לצבא לא ניתק אותו ממסורת התפילות והוא נשאר קרוב אצל בית הכנסת. אחרי שחרורו מן הצבא נבחר חבר בהנהלת הקונסיסטואר (מינהלת הקהילה היהודית) של באיון.²⁷ המחזורים שהוא העתיק מנציחים אותו ואת רעייתו ומציבים יד למשפחתו ולמסורת אבותיו.

?

פרשה בפני עצמה היא החלקים המתועתקים במחזורים ובסידור הנזכרים מכאן, והחלקים החסרים בהם מכאן. נאמר בקיצור: אין כלולים בהם בעיקר אלא הקטעים הנאמרים בקול, או ליתר דיוק המושרים בבית הכנסת. תפילות וקטעים הנאמרים בלחש נפקד מקומם, שכן אלו לא עניינו את רוב קהל המתפללים. מציאות זו המשתקפת במחזור מתאשרת מנוסחינוהג התפילה של בורדו היום. למשל מזמור קמה בתהלים הנאמר לפני תפילת מוסף (בשבתות ו) מועדים ופותח בפסוק הגלוה אליו 'אשרי יושבי ביתך...' (תהלים פד ה), אין מועתקים ממנו במחזורים של פיריר אלא הפסוק 'אשרי יושבי...' והפסוקים המסיימים מן 'עני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעיתו' ועד הסוף (פס' טו-כא). בעשתי בבית הכנסת של בורדו שמתו לב שאלו הם הפסוקים הנאמרים בקול רם, היתר נאמרים בלחש.

בכלל, מסורת יהודי באיון ובורדו כפי שהיא ניבטת מן המחזורים ומן הסידור הנ"ל ומן הנוהג בדורות האחרונים מתמקדת בשירת התפילה בלבד, כל מה שמעבר לזה ירד (או הורד) לטמיון.²⁸ אבל זו כבר פרשה בפני עצמה הדורשת בירור נפרד, ועוד תגיע השעה, אי"ה, להרחיב עליה את הדיבור.

אנו מחזיקים ליי"א פיריר טובה מרובה על המחזורים שהוא הותיר לברכה אחריו. גם בשבתו בחברה נוכרית בווייטנאם הרחוקה ידע, בלי משים, לקבץ בעתתיק לדורות את מסורות התפילה של היהודים הפורטוגלים בדרום מערב צרפת. פרסום חלקי שלהם ממשמש ובא (כנרמז לעיל²⁹), ואני תקווה שתתרחב היריעה באחד הימים בעז"ה.³⁰

27 ראה נוסח המצבה להלן בסעיף ה.

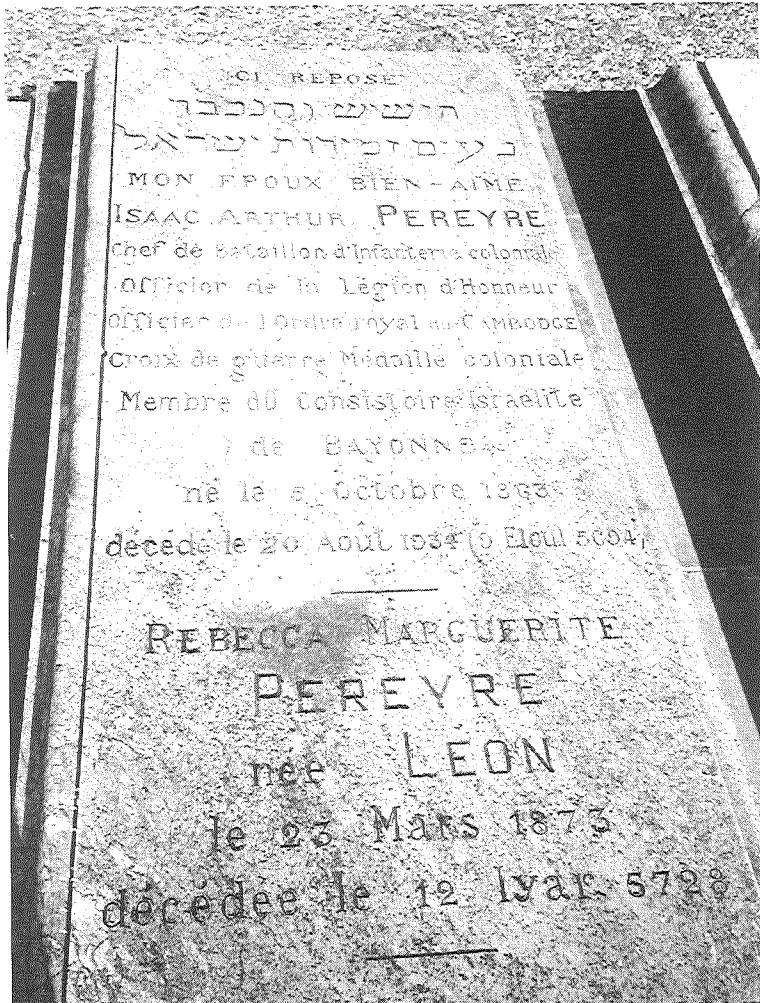
28 כל האנשים שדיברתי איתם על אודות הנושא אישרו את המסקנה שלי. כך חושבים הרב אלן גולדמן רבה הראשי היוצא של פאריס, הרב משה זרביב (שניהם חיו תקופות ארוכות בבורדו, הראשון כרבה של הקהילה והשני כמורה בתלמוד תורה), וגם מר ראו לוקיאק הנשוי לבת בורדו וחי שם שנים הרבה. ידעתם של בני הקהילה היתה נתונה רק לשירת התפילות. יתר על כן, תפילתם של חזני בורדו ושל מתפללים אחרים בדור שלפני מלחמת העולם השנייה ולאחריה היתה שירה כפשוטה; החזנים ביצעו את הטקסט המושר כמִצָּת תקליט מלומדה; ענייני המסורת האחרים היו חשובים בעיניהם, רק אם היתה בהם שירה ונגינה (דברים שאמר לי הרב אלן גולדמן באייר תשנ"ו).

29 כמפורט לעיל בהערה 5; הדברים מכוונים במיוחד למאמרים 'מחזור באיון' ו'תהלים א-ד בעתתיק לצרפתית'.

30 הכוונה היא לפרסם את המחזורים בליווי מבוא, הערות וניתוח לשוני. חלק מכריע של העבודה כבר נעשה.

ח

אנו מביאים כאן את תצלום המצבה של בני הזוג פיריר; א. בשורות 2-3 מופיע התואר העברי: הישיש והנכבד נעים ומירות ישראל. ב. בציון מועדי הלידה והפטירה של האשה מופיע רק התאריך הנוצרי של הלידה 23.3.1873, אשר ליום הפטירה צוין התאריך העברי בלבד 12 Ivar 5728 (המתאים ל-10.5.1968). והרי תצלום המצבה:³¹

31 להלן תרגום (לא מילולי) של המצבה:
 פה נטמן / הישיש והנכבד / נעים ומירות ישראל / בעלי האהוב / מפקד גדוד בחיל הרגלים
 הקולוניאלי / בעל עיטור לגיון הכבוד / בעל עיטור בית המלוכה הקמבודי / בעל יצלב המלחמה,
 המדלייה הקולוניאלית / חבר מנהלת הקהילה היהודית / של באיון / נולד ב־5 באוקטובר 1863 /
 נפטר ב־20 באוגוסט 1934 (ה' באלול תרצ"ד) / רבקה מרגריט / פיריר / נולדה לאון / ב־23
 במרץ 1873 / נפטרה ב־י"ב באייר תשכ"ח.